

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.019.5:177.3:94 (470+570)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.23>

К. І. Антіпова

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5473-0726>

Голова ГО «Psy help Ukraine»,

магістр психології

Національного університету «Одеська юридична академія»

**«ФЕНОМЕН ДОВІРИ» У ПОСТРАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ:
ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПАТЕРНИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ**

Постановка проблеми. Феномен політичної довіри в пострадянських суспільствах залишається складним та концептуально неоднозначним предметом наукового аналізу. Йдеться не лише про рівень суспільної підтримки окремих інститутів влади або політичних акторів в електоральний період, а про структуру відносин між громадянами та політичною системою загалом.

У пострадянських суспільствах довіра формується в умовах тривалого досвіду тоталітарного контролю, репресивної політичної та соціальної систем, інституційної невизначеності, девальвації демократичних цінностей. Слід безумовно погодитись із тим, що «Довіра є ціннісною основою соціальної взаємодії, а ефективність цієї взаємодії базується на збігові цінностей, що й забезпечує ціннісно-орієнтаційну єдність» [7, с. 63].

У сукупності цим зумовлюється фрагментарний, нестійкий і переважно персоналізований характер довіри в українському суспільстві. На відміну від країн «консолідованих демократій» (Л. Даймонд), де інституційна довіра виступає важливою умовою політичної участі, у пострадянських країнах вона перетворюється на дефіцитний ресурс. Цей дефіцит проявляється у стійких патернах політичного відчуження, нестійкості електоральних вподобань та схильності до радикалізованих або позасистемних форм політичної поведінки. Він не компенсується автоматично впровадженням демократичних процедур та інститутів.

Визначення сутності феномену політичної довіри та обґрунтування того, яким чином дефіцит довіри безпосередньо впливає на формування поведінкових стратегій громадян у пострадянських політичних системах є важливою проблемою політичної науки. Вона пов'язана із комплексом теоретичних та практичних проблем, які потребують вирішення як під час війни, так і у поствоєнний період.

У сучасній політичній науці довіра перестала розглядатися як другорядний або суто психологічний феномен. Вона інтерпретується як ключова змінна, що визначає стабільність політичних систем, характер політичної поведінки громадян та ефективність урядування. Довіра формує підґрунтя легітимності влади та впливає на вибір громадян між політичною участю та абсентеїзмом. Саме тому в умовах пострадянських трансформацій проблема довіри набуває не лише теоретичного, а й практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену довіри, визначенню патернів політичної поведінки у пострадянських суспільствах присвячено ґрунтовні праці українських авторів. Передусім, слід відзначити С. Денисюк, Л. Зайченко, Г. Зеленько, К. Іванченко, А. Карнаух, М. Чабанну, Ю. Шайгородського, ін. Зокрема, Ю. Шайгородський звертає увагу на чинники довіри громадян не лише до політичної практики, а й до теорії. Він зазначає: «Понятійна, термінологічна плутанина дискредитує в очах громадськості не лише політичну практику, а й теорію політики. Відтак посилюється недовіра до політики як суспільного явища і до політиків» [8, с. 14].

Також солідаризуємось із Ю. Шайгородським щодо впливу ірраціональних чинників на патерни політичної поведінки не лише громадян, а й політичних акторів. Важливо відзначити зв'язок між довірою та легітимністю влади: «Довіра, попри те, що вона не завжди ґрунтується на раціональних засадах, дедалі більше стає невіддільною частиною внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів, домінантною основою електорального вибору, складовою оцінки ефективності державного управління, прийняття соціально-політичних рішень, зрештою – легітимації влади» [7, с. 65].

В українському науковому дискурсі проблема довіри досліджується крізь призму політичної

психології, визначається як складний політико-психологічний феномен, що залежить від взаємодії між когнітивними оцінками, емоційними установками, поведінковою готовністю. У цьому сенсі довіра не зводиться до раціонального розрахунку на основі обрахування вигід та витрат, а постає як результат історичного досвіду суспільства («пройденного шляху»), актуальних соціальних наративів і колективної пам'яті.

Слід безумовно погодитись із М. Чабанною у тому, що «Політична довіра є запорукою стабільності та ефективності функціонування демократичної держави» [6, с. 35], а «Чинниками формування політичної довіри виступають дії та рішення політиків, державних інституцій, а також діяльність медіа» [6, с.36].

На особливу увагу заслуговує визначення впливу «фактору війни» на політичну довіру в Україні. Солідаризуємось із тим, що «В умовах російсько-української війни ця тема набула особливої актуальності, оскільки від соціальної довіри залежить згуртованість суспільства, від політичної – підтримка державних інституцій і легітимність влади», «У воєнний період суспільства консолідуються, і політична довіра є динамічним показником, що відображає реакцію суспільства на виклики та загрози», «Російсько-українська війна стала каталізатором змін у політичній свідомості українців» [6, с. 40].

Серед зарубіжних дослідників відзначимо роботи Г. Алмонда, Д. Істона, Н. Лумана, Р. Патнема, Ф. Фукуями, ін. Акцентуємо увагу на працях Н. Лумана, який визначає роль масмедіа як «реальності» сучасного суспільства, обґрунтовує важливість комунікації у процесі формування довіри.

Погодимося із Н. Луманом у тому, що політична довіра є наслідком функціональної диференціації суспільства: «Те, що нам відомо про наше суспільство і навіть про світ, в якому ми живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа. Це стосується не тільки наших знань про суспільство та історію, але й наших знань про природу... З іншого боку, ми так багато знаємо про мас-медіа, що не можемо довіряти цим джерелам інформації. Ми захищаємося підозрою в маніпуляціях, проте ця підозра не має будь-яких серйозних наслідків, адже знання, яке ми черпаємо з мас-медіа, начебто саме по собі виростає в конструкцію, що вже несе сама себе. Навіть якщо до будь-якої інформації прикріпити ярлик сумнівів, ми все одно будемо змушені на ній ґрунтуватися і на неї посилалися... Тут ми маємо справу... з ефектом функціональної диференціації сучасного суспільства. Його можна розгадати, його можна теоретично усвідомити. Проте, тут не йдеться про якусь таємницю, яка розкриється,

якщо її оприлюднити. Тут швидше можна говорити про «власну цінність» або про «власну поведінку» сучасного суспільства – отже, про рекурсивно стабілізовані функтори, які залишаються стабільними і в тому випадку, коли розкривається їхня генетика та спосіб функціонування» [11, с. 24].

Довіра не усуває складнощі та ризики політичної взаємодії, але робить їх усвідомленими та функціонально обумовленими, тобто цілком прийнятними, що дозволяє індивідам діяти без наявності повної інформації. Такий підхід є важливим для розуміння політичної поведінки в умовах пострадянського суспільства, адже дозволяє визначити інформаційні асиметрії та інституційні дисфункції, які впливають на неї.

У цілому, незважаючи на ґрунтовні наукові праці, присвячені феномену довіри у пострадянському суспільстві та патернах політичної поведінки, відзначимо, що недостатньо уваги приділяється визначенню чинників впливу на патерни політичної поведінки, їх взаємообумовленості та зв'язку політичної довірою.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження «феномену довіри» та визначення чинників впливу на патерни політичної поведінки у пострадянських суспільствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливістю феномену довіри у пострадянських суспільствах є те, що політична довіра рідко набуває тут стабільного інституційного виміру. Натомість, вона тяжіє до ситуативних, емоційно забарвлених та персоналізованих форм. Довіра доволі часто концентрується навколо окремих політичних лідерів, символічних фігур громадянського суспільства або владних (переважно – кризових) рішень, не трансформуючись у довготривалу підтримку політичних інститутів. Солідаризуємось із думкою Г. Зеленько: «Переважання особистісної довіри над інституціональною призводить до того, що суспільство функціонує автономно від влади... У такому суспільстві формується політичне відчуження – стійкий стан недовіри і ухиляння від будь-якої політичної участі» [2, с. 110]. При цьому, варто погодитись із наступним: «Дефіцит інституціоналізованої довіри в Україні конвертується, в першу чергу, у політичне відчуження або ж навпаки – у радикалізацію політичної сцени» [2, с. 112].

Це зумовлює розбіжності між очікуваннями громадян і реальними можливостями інституційної системи, що, своєю чергою, відтворює циклічні розчарування, швидке виснаження кредиту довіри та повторювані кризи легітимності.

Визначаючи довіру як політико-психологічне явище – «Довіра як політико-психологічне явище є потужним чинником і регулято-

ром суспільно-політичних процесів, елементом архітектури системи соціальної та інституційної взаємодії та своєрідною формою її забезпечення» [7, с. 63] – Ю. Шайгородський наголошує на тому, що «Довіра є передусім психологічним феноменом, в основі якого – складний процес освоєння світу, самовизначення в ньому, результат соціально-психологічного впливу на особистість, на соціальні групи та суспільство» [7, с. 64].

Довіра інтерпретується як психологічний феномен передусім через поєднання раціональних суджень та емоційної реакції на дії (або бездіяльність) публічної влади.

Наведемо кілька цитат, які визначають феномени довіри та недовіри за допомогою протиставлень «раціонального» та «ірраціонального», «критики» та «конформізму»:

– «унікальність феномену довіри полягає передусім у своєрідному поєднанні раціональних та позараціональних підстав оцінок і суджень» [7, с. 63];

– «довіра, попри те, що вона не завжди ґрунтується на раціональних засадах, дедалі більше стає невіддільною частиною внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів, домінантною основою електорального вибору, складовою оцінки ефективності державного управління, прийняття соціально-політичних рішень, зрештою – легітимації влади» [7, с. 65];

– «сутність розрізнення понять «довіра» і «недовіра» полягає передусім у тому, що довіра є здебільшого некритичним сприйняттям дійсності, недовіра ж – результат досвіду, певного раціонального аналізу, критичної оцінки» [7, с. 66].

В умовах відсутності сталої довіри до інститутів публічної влади (інституційної довіри) політична участь громадян набуває фрагментарного та спорадичного характеру, коливаючись між апатією, протестною мобілізацією (наприклад, у 2004 та 2013–2014 роках) та ситуативною підтримкою опозиційних політичних проєктів під час виборів. Відтак, електоральна поведінка громадян переважно визначається не стійкими ідеологічними орієнтаціями чи програмними позиціями партій, а короткостроковими емоційними реакціями на символічний простір взаємодії між владою та опозицією. В основі політичної поведінки громадян, спричиненої критикою влади з боку опозиції, знаходиться очікування швидких змін.

Погодимося: «Делегуючи повноваження, громадяни надають право політичним інститутам ухвалювати обов'язкові рішення, здійснювати дії, необхідні для їх реалізації, й відтак надають владі політичну довіру – важливий для існування демократії фактор» [4, с. 61].

Це створює вкрай сприятливе інформаційне середовище для поширення популістських наративів, радикалізованих форм політичної комунікації та позаінституційних способів артикуляції суспільного невдоволення. Криза довіри громадян до інститутів публічної влади має вкрай негативні наслідки – від делегітимації влади та відчуження громадян від політики до екстерналізації.

Слід безумовно погодитись із тим, що «Дефіцит довіри в суспільстві підвищує ймовірність застосування неконвенційних форм політичної участі» [2, с. 113], а «наслідком дефіциту інституціоналізованої довіри є її екстерналізація: за наявності дефіциту довіри до вітчизняних політиків, інститутів та інструментів демократії люди починають орієнтуватися на зарубіжні країни» [2, с. 114]. Особливо слід наголосити на тому, що «Надмірна екстерналізація довіри знижує інституціональну довіру і є вкрай небезпечною з точки зору консолідації суспільства навколо реформаторів і реформ»... «Політичне відчуження – як наслідок дефіциту інституціоналізованої довіри – істотно ускладнює динамічний розвиток країни навіть за наявності ефективних політичних інститутів» [2, с. 112].

Крім того, дефіцит політичної довіри у пострадянських політичних системах має властивість відтворення між поколіннями, закріплюючись через соціалізаційні механізми, колективну пам'ять і повсякденні практики взаємодії з владою. Недовіра до інститутів часто сприймається як раціональна та адаптивна стратегія виживання, що знижує готовність громадян до довгострокової політичної участі та співпраці з державними структурами. У результаті формується замкнене коло, в якому слабкість інституційної довіри підриває ефективність політичних інститутів, а їхня неефективність, своєю чергою, поглиблює недовіру. Наведемо декілька взаємопов'язаних цитат, які акцентують увагу на кризі довіри у пострадянських суспільствах та її наслідках:

– «у демократичному суспільстві політична довіра не може бути постійно стійкою і не має бути безмежною» [4, с. 61]... «Наявність певної недовіри до інститутів влади в умовах демократії пояснюється розумінням недосконалості будь-якого політичного устрою суспільства» [4, с. 62], «Довіра до органів державної влади є необхідною попередньою умовою ефективного демократичного управління» [4, с. 63];

– «довіра є відносною; вона передбачає, що особа робить себе вразливою перед іншою особою, групою або інституцією, які мають здатність завдати їй шкоди або зрадити її» [10, с. 476]... «Довіра рідко буває безумовною; вона надається конкретним особам або інституціям у визначених сферах»... [10, с. 477]. Погодимося: «Однією

з найбільших загадок для студентів політології є визначення належної основи для віри громадян у те, коли політики справді заслуговують на довіру та діють у їхніх інтересах або, щонайменше, у суспільному інтересі» [10, с. 6];

– «...якщо вважати, що люди мислять і діють розумно, ми не повинні загалом хотіти довіри до уряду з простої причини: типовий громадянин не може бути в належних відносинах із урядом чи значною більшістю урядовців, щоб мати можливість довіряти їм, окрім випадку хибного умовиводу» [9, с. 23]... «...ми можемо залежати від уряду. Ми можемо вважати його передбачувано надійним. Але ми не повинні довіряти уряду: ми просто не в змозі знати чи не знати того, що потрібно для встановлення відносин довіри з урядом...» [9, с. 23];

– «оптимальна політична комунікація між владою і громадянами, між політичними суб'єктами можлива за умови наявності довіри, яка виступає її психологічною основою» [1, с. 172]... «Без довіри неможлива консолідація населення і розвиток громадянського суспільства [1, с. 176];

– «передумовою успішного функціонування політичної системи будь-якого суспільства є політична довіра громадян до обраних ними органів публічної влади – один із вкрай важливих для існування демократії факторів» [3, с. 256].

Для пострадянських суспільств інституційна довіра має принципове значення, оскільки саме вона дозволяє перетворити формальні, «фасадні» демократичні інститути на реально дієві. За відсутності довіри навіть правильно вибудовані інституційні конструкції залишаються «порожніми оболонками», які не сприймаються громадянами як легітимні та обов'язкові до виконання. У такому середовищі держава змушена компенсувати дефіцит довіри адміністративним тиском, ручним управлінням або апеляціями до надзвичайних обставин, що лише поглиблює інституційну недовіру.

Особливість пострадянського простору полягає в тому, що недовіра до інститутів часто сприймається не як проблема, а як форма раціональної поведінки на основі обережності, яка вироблена історичним досвідом. Протягом десятиліть держава асоціювалася не з сервісом і захистом прав індивідів, а з контролем, примусом і непрозорими рішеннями. У результаті інституційна довіра не встигла закріпитися як соціальна норма, а натомість закріпилися неформальні практики, залежність довіри від персональних зв'язків та ситуативних очікувань від дій влади.

Про кризу інституційної довіри переконливо свідчать результати соціологічних досліджень. Рівень довіри до президента в українському суспільстві традиційно є вищим, ніж довіра до парламенту чи уряду. Політичні партії залишаються серед інститутів із найнижчим рівнем

довіри. Так, за даними Київського міжнародного інституту соціології, у 2021–2024 роках спостерігалися різкі коливання довіри до ключових органів влади: різке зростання довіри на початку повномасштабного вторгнення та поступове зниження в подальший період. Особливо криза довіри є відчутною щодо парламенту та уряду. Наведемо дані: «...якщо говорити про інші органи державної влади (Верховна Рада, Уряд), то ми бачимо, що продовжується тенденція до зниження підтримки. У випадку Верховної Ради рівень довіри за останній рік майже не змінився (13% зараз проти 15% у грудні 2023 року), проте з 61% до 68% зросла частка тих, хто не довіряє парламенту... Довіра Уряду трохи вища, проте також низька: зараз довіряють 20% (у грудні 2023 року – 26%), не довіряють – 53% (у грудні 2023 року – 44%)» [5, с. 1].

Ці дані вказують на те, що в українському суспільстві домінує умовна, ситуативна довіра, яка ґрунтується не на стабільній оцінці інституційної ефективності, а на емоційній реакції на кризу або персоналізоване лідерство. Модель «ситуативної довіри» є досить вразливою, особливо в умовах війни. Після вичерпання мобілізаційного ефекту кредит довіри швидко зменшується. У довгостроковій перспективі саме інституційна довіра є ключовою передумовою успішної модернізації пострадянських суспільств. Вона знижує транзакційні витрати, підвищує готовність громадян приймати складні рішення влади та створює основу для співпраці між державою і суспільством. Без цього будь-які реформи ризикують залишатися формальними, а політична участь епізодичною та реактивною.

Висновки. Політична та інституційна довіра є не допоміжним, а базовим ресурсом розвитку українського суспільства. Вона визначає не лише рівень підтримки конкретних політичних акторів, а й здатність держави ефективно діяти в умовах кризи, війни та поствоєнного відновлення. Для України довіра є чинником тійкості, без якого неможливі ні ефективне урядування, ні демократична консолідація суспільства.

Досвід пострадянських трансформацій демонструє, як дефіцит інституційної довіри відтворює замкнене коло у політиці та публічному управлінні: слабкі інститути не викликають довіри громадян до влади, а недовіра, своєю чергою, підриває ефективність діяльності інститутів. Навіть у періоди підвищеної суспільної згуртованості довіра має тенденцію до персоналізації. Це створює ризики для стабільності політичної системи та реалізації реформ у довгостроковій перспективі.

Відтак, формування стійкої інституційної довіри має стати одним із ключових стратегічних завдань держави. Йдеться не лише про комунікацію чи сим-

волічні жести, а про послідовну практику раціональності, прозорості, підзвітності та передбачуваності рішень. Саме така довіра здатна перетворити політичну участь громадян із реактивної на усвідомлену та підвищити ефективність діяльності демократичних інститутів, що є критично важливим для майбутнього розвитку України.

Література

1. Денисюк С. Г. Довіра як чинник ефективності політичної комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2011. № 984. С. 171–176.
2. Зеленько Г. М. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 108–117.
3. Іванченко К. О. Довіра та недовіра як чинник політичної трансформації українського суспільства. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 74. С. 255–266.
4. Карнаух А. А., Зайченко Л. М. Осмислення понять «довіра» та «політична довіра» у політичній науці. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 22. 2020. Вип. 28. С. 60–66. DOI: 10.31392/NPU-nc.series22.2020.28.09
5. Київський міжнародний інститут соціології. Динаміка довіри до соціальних та політичних інститутів у 2021–2024 роках. URL: <https://www.kiis.com.ua> (дата звернення: 10.01.2026).
6. Чабанна М. Політична довіра в Україні у період російсько-української війни. *НаУКМА*. Тези доповіді.
7. Шайгородський Ю. Ж. Довіра як політико-психологічний феномен. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 63–69. DOI: 10.31558/2519-2949.2021.4.10
8. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ: Знання України, 2009. 400 с.
9. Hardin R. Do We Want Trust in Government? *Democracy and Trust*. Cambridge University Press, 1999. P. 22–41.
10. Levi M., Stoker L. Political Trust and Trustworthiness. *Annual Review of Political Science*. 2000. Vol. 3. P. 475–507.
11. Luhmann N. The Reality of the Mass Media. Stanford: Stanford University Press, 2000. 160 p.

Анотація

Антипова К. І. «Феномен довіри» у пострадянських суспільствах: чинники впливу на патерни політичної поведінки. – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз феномену політичної довіри у пострадянських суспільствах крізь призму чинників, що впливають на формування патернів політичної поведінки громадян. Політична довіра розглядається не як другорядна емоційна установка, а як ключовий ресурс функціонування політичної системи, легітимації влади та забезпечення стабільності суспільних відносин. Особлива увага приділяється специфіці пострадянського простору, для якого характерні фрагментарність, нестійкість та персоналізований характер довіри, зумовлені історичним досвідом тоталітарного контролю, інституційної недоброчесності та тривалої девальвації публічних інститутів.

У статті обґрунтовано, що дефіцит інституційної довіри безпосередньо впливає на політичну поведінку громадян, формуючи патерни політичного відчуження, ситуативної електоральної підтримки, протестної мобі-

лізації або радикалізації політичної участі. Показано, що у пострадянських суспільствах довіра часто концентрується навколо окремих політичних лідерів або кризових рішень, не трансформуючись у сталу підтримку політичних інститутів. Така модель довіри є вразливою та не здатною забезпечити довгострокову ефективність демократичних трансформацій.

Окрему увагу приділено українському контексту та впливу російсько-української війни на динаміку політичної довіри. На основі теоретичних підходів і даних соціологічних досліджень показано, що в умовах війни політична довіра набуває динамічного, ситуативного характеру, зростаючи в періоди мобілізації та знижуючись у подальшому. Зроблено висновок, що формування стійкої інституційної довіри є необхідною передумовою демократичної консолідації, ефективного урядування та сталого розвитку України у воєнний і поствоєнний періоди.

Ключові слова: політична довіра, інституційна довіра, пострадянські суспільства, політична поведінка, легітимність влади, політичне відчуження, Україна.

Summary

Antipova K. I. "The phenomenon of trust" in post-Soviet societies: factors influenced on patterns of political behavior. – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the phenomenon of political trust in post-Soviet societies, focusing on the factors that shape patterns of political behavior among citizens. Political trust is examined not as a secondary emotional attitude, but as a fundamental resource for the functioning of political systems, the legitimacy of power, and the stability of social relations. Particular attention is paid to the specific features of the post-Soviet context, which is characterized by fragmented, unstable, and highly personalized forms of trust, shaped by the historical experience of totalitarian control, institutional malpractice, and the long-term devaluation of public institutions.

The study argues that the deficit of institutional trust has a direct impact on citizens' political behavior, contributing to the emergence of political alienation, situational electoral support, protest mobilization, or radicalized forms of political participation. It is demonstrated that in post-Soviet societies trust is often concentrated around individual political leaders or crisis-driven decisions, without transforming into stable support for political institutions. Such a model of trust remains vulnerable and incapable of sustaining long-term democratic transformations.

Special attention is devoted to the Ukrainian case and the impact of the Russian-Ukrainian war on the dynamics of political trust. Drawing on theoretical approaches and sociological data, the article shows that during wartime political trust becomes highly dynamic and situational, increasing during periods of social mobilization and declining in subsequent phases. The article concludes that the formation of sustainable institutional trust is a crucial prerequisite for democratic consolidation, effective governance, and the long-term development of Ukraine in both wartime and post-war contexts.

Key words: political trust, institutional trust, post-Soviet societies, political behavior, legitimacy of power, political alienation, Ukraine.

Дата надходження статті: 20.10.2025

Дата прийняття статті: 11.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025